

Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi¹

Nihal EKİN ERKAN²

Özet

Kavramlar bilimsel bilginin temel unsurları olarak sosyal bilimler açısından hem gelişimi yansıtıcı hem de bu gelişimi kurucu nitelik gösterirler. Bu çalışmada Türkiye şehir çalışmaları alanının kavramları ve kavramlardaki değişim incelenmektedir. Türkiye şehirciliğinin kurumsallaşması süreci ve geçirdiği evrim kavramlar üzerinden açıklanmaktadır. Açıklama Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi Araştırması'nın bulgularına dayanmaktadır. Bu araştırmada kavramlar tarihi yaklaşımı benimsenmiş; çoklu teknik kullanılmıştır. Eleştirel söylem analizi, içerik analizi ve kavramlar haritası öne çıkan tekniklerdir. Çalışmada Türkiye şehir çalışmaları alanındaki kavramlar listelenmiş, kavram kümeleri derlenmiş, kavramlar arası ilişkiler sunulmuştur. Sonuç olarak Türkiye şehirciliğinin özgünlüğü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye şehirciliği, şehir çalışmaları kavramları, kavramlar tarihi.*

¹ Bu makale TÜBİTAK 110K406 numaralı "Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi" başlıklı araştırmanın bir çıktısıdır.

² Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, nekin@marmara.edu.tr

Summary

Concepts are main components of science knowledge. They represent the development of social science and establish this development. This paper analyzes concepts of urban studies in Turkey and their changes. The establishment and evolution of Turkish urbanism are explained by the concepts in this study. The explanation draws from "Concept Map and History of Key Concepts of Urban Studies in Turkey". The research has qualitative aspects and uses triangulation. The techniques of data collections are based on critical discourse analysis, contexts analysis and concept maps. The study lists the concepts of urban studies in Turkey, categorizes the concepts, presents relations between them. Finally, the research illustrates Turkish urbanism as unique.

Key Concepts: *Turkish urbanism, concepts of urban studies, concepts' history.*

1. Giriş: Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi Araştırması'na ve Yöntemine Dair

Bu yazıda, Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi Araştırması'nın bulgularından bir bölüm sunulmaktadır. Söz konusu araştırma 2011-2013 tarihlerinde gerçekleştirilmiş ve TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Türkiye şehir çalışmaları alanının kavramlarını ve kavramlardaki değişimi inceleyen bu araştırma Türkiye şehirciliğinin kurumsallaşması sürecini ve geçirdiği evrimi kavramlar üzerinden açıklamaktadır.

Araştırma metodolojik olarak niteliksel yaklaşımla tasarlanmış ve kavramlar tarihi yaklaşımı benimsenmiştir. Koselleck'in (2009, 56) ifadesi ile; "Kavramların tarihi maddi ve politik çıkarlarda yansımaları bulmaz basitçe- bu çıkarları inşa da eder. Kavramların tarihi, dünyasını tanımaya veya etkilemeye çalışan herkesin yatırmak zorunda olduğu dilsel katılım payının, orada mevcut bulunduğunu gösterir." Bu araştırmada kavramlar tarihi yaklaşımı kullanılarak şehir çalışmaları alanının sosyal tarihine dair veriler derlenmiştir. Araştırmada; eleştirel söylem analizi, içerik analizi ve kavramlar haritası öne çıkan veri toplama teknikleridir. Ayrıca şehircilik alanına özel bir çeviri bibliyografyası hazırlanmıştır. Araştırmada gerçekleştirilen analizde her biri farklı bir zamansal yapıya sahip çok sayıda kaynak kullanılmış, incelemeler derinlemesine görüşmelerle desteklenmiştir. Kullanılan bu kaynaklar farklı metin tipleri açısından dört temel kategoriye ayrılabilir: ilki tüketilip bir kenara bırakılması öngörülen mesleki dergiler, ikincisi başlangıçta yenilikçi olan ancak değiştirilmemiş formlarıyla zamansal bir anlama sahip olma iddiasını taşıyan ders kitapları, üçüncüsü pek çok zaman

katmanını içeren sözlükler ve sonuncusu resmi belgeler olarak değişmezliğiyle Kalkınma Planları bu kategorilerdeki örneklerdir³.

Araştırmada Türkiye şehir çalışmaları alanındaki kavramlar listelenmiş, kavram kümeleri derlenmiş, kavramlar arası ilişkiler haritalandırılarak sunulmuştur. Anahtar kavramların kendilerine ait, dile içkin tarihine dair tespitler yapılmıştır. Bu tespitler, kavramlar arası ilişkilerle birlikte ele alınınca Türkiye şehirciliğinin özgünlüğü ortaya çıkmıştır.

2. Türkiye Şehircilik Tarihinin Kavramları ve Kavramların Tarihi

Bu çalışmanın konusu, Türkiye şehirciliğinin devreleri üzerine kavramlar aracılığıyla düşünmek, farklı devrelerin farkına varmaktır. Böylece günümüz “kentsel dönüşüm” devresine daha iyi uyum sağlayabilmek (esasen değiştirebilmek) için bu devrenin özelliklerine ilişkin anlayışımızı geliştirmemiz mümkün olacaktır.

Türkiye şehirciliğini kavramlar üzerinden kavramların kullanım sıklığı itibariyle çeşitli devrelere ayırmak mümkündür: İlk devre “şehir inkişafı”, ikinci devre “hızlı kentleşme- sanayileşme”, üçüncüsü “küreselleşme”, sonuncusu “kentsel dönüşüm” terimleri ile temsil edilebilen dört devre temel olanlardır. Bu temel dört devreyi yine terimlerin kullanım frekansının yüksekliğine bağlı olarak 1930’lar, 1960’lar, 1980’lerin ikinci yarısı ve günümüz olarak kronolojik şekilde konumlandırmamız mümkündür. Bu dönemleme Türkiye şehirleşmesinin farklı yazarlarca tanımlanan ve yaygın şekilde kullanılmakta olan dönemlemeleriyle paralellik taşımaktadır, ancak örtüşme yoktur. Türkiye şehir çalışmaları alanında bir kavramın şehir çalışmaları alanına girişi ya etiketlediği olgudan sonra ya da belirli bir beklentiyi önceleyen şekilde gerçekleştirebildiği gibi, kavramın olguyla eşzamanlı olarak alanda kendine yer açtığı da olabilmektedir. Özellikle son dönemde kavramların olgularla eşzamanlı bir ilişki içinde biçim almaya yöneldiği görülmektedir.

Buradan hareketle, şehirleşme süreci olarak ifade edebileceğimiz sosyal tarih ile kavramlar tarihinin farklı değişim hızlarına sahip olduğunu ve farklı tekrar yapılarına dayandığını belirtmek mümkündür. Sosyal tarihin kavramlar tarihine muhtaç, kavramlar tarihinin sosyal tarihin sonuçlarına bağımlı olduğunu belirtmek mümkündür.

³İncelenen kaynaklardan ders kitapları ve dergilerden örnekler yazının sonunda yer alan seçilen kaynaklar arasında listelenmektedir.

Araştırmada kaynakların söylem ve/veya içerik analizi kavramların bir kavramlar ağı içinde örülü olduğunu ortaya çıkarmaktadır; çoğu zaman bir kavram; karşıt, alt-üst ve yan kavramları ile bağlam oluşturmaktadır. Şehir çalışmaları alanı da diğer sosyal bilimler gibi bağlam bağımlı niteliğe sahip olduğundan, bu nokta son derece önemlidir.

“Kentleşme” teriminin “sanayileşme” ile oluşturduğu ikili “aşırı kentleşme” sözcüğünü açıklamak için başvurulacak bir referans oluşturmakta, “gecekondu” terimi bu ağa eklenmektedir. Bu durumda örneğin “aşırı kentleşme” teriminin açıklama gücü mevcut sorunları çözmekte eksik kalınca, sorun kente gelenlerin bir yandan “kentleşirken”, diğer yandan “kentlileşemiyor olması” şeklinde tanımlanmaya geçerek “kentlileşme” kavramının üretilmesini tetiklemektedir.

“Gecekondu” teriminden daha çok “getto” ve “varoş” terimlerinin kullanmasının, “zincirleme göçün” “zorunlu göç” ile yer değiştirmesine paralellik taşıdığı saptanabilir. Bununla birlikte “apartmanlar” kelimesinin, “(korunaklı/güvenlikli) siteler” kelimesiyle birlikte kullanımı ya da yer değiştirmesi de yine kavram kümesinin yenilenmekte olduğunu göstermektedir.

Kavramlar ilişkiye geçtikleri diğer kavramlarla bir ağ, küme oluşturmakta bu ağın çizdiği bağlam içinde kimi zaman yeniden anlam yüklenmektedir. Örneğin “Dünya kenti” kavramı, “küreselleşme” kavramının kullanım ağı içinde yerini bulmaktadır. “Küreselleşme” kavramına eşlik eden “yerelleşme” kavramının oluşturduğu ikili- küme, “evrensel” kavramına eşlik eden “yerellik” kavramı ile oluşturulan ikili-kümeye benzerlik taşısa da farklı bir bağlamı oluşturmaktadır.

Kavramlar arasındaki bağlarla ilgili önermeler kuramsal bir çerçeve içinde konumlanmaktadır. Önermeler kuramı inşa ederken; kavramlar kuramların yapı taşları olmaktadır. Türkiye şehir çalışmalarındaki kuramsallaştırma yönelimlerini keşfetmenin bir yolu alandaki kavramların örgütlenme özelliklerini bir başka deyişle kavramsallaştırma özelliklerini açığa çıkarmaktır. Araştırma; Türkiye şehirciliğinde farklı dönemlerde farklı kavram kümeleri öne çıkarken aynı zamanda kavramların farklı dönemlerde anlam yüklenmesinde değişkenlik görülebildiğini ortaya koymuştur. Alanda bir yandan yeni kavramlar icat edilirken, diğer yandan eski kavramlar uyarlanıp, başkalaşmakta, hatta yürürlükten kalkabilmektedir. Alanda kavramların eksilmesi kadar çeşitlenmesi de gündemdedir. Alandaki bu değişkenliğin kavramların her birinin içsel dinamikleri için de geçerli olduğu ortaya çıkmıştır.

3. Türkiye Şehir Çalışmaları Kavramlarında Kavramsallaştırma

"Araştırmada şehir çalışmaları alanındaki kavramların değişkenliğinin incelenmesiyle elde edilen tespitler üzerine Koselleck (2009) ve Gerring'in (2001) katkılarından hareketle çeşitli önermeler kurulmuştur. Bu önermeler şunlardır:

- Kavramlar dinamikdir./ Kavramların çatışmalı bir doğası vardır.
- Kavramlar farklı aktörlerce farklı şekilde içeriklendirilirler. Aktörler kavramlara farklı yöntemlerle yaklaşırlar, bu yaklaşım izledikleri bilimsel yöntem ile tutarlıdır. Bir kavramı aktörler ilgilerine (çıkarlarına) göre içeriklendirirler.
- Bir kavram bulunduğu kültürel evrende anlam yükü edinir. Bir kavramın içeriklendirilmesi tek bir olgunun etiketlenmesinden ibaret değildir.
- Kavramlar, başka kavramlara göre tanımlanır.

Sonuç olarak değişkenliğin boyutları şu unsurlarda toplanabilmektedir: etiketlenen olgu değişebilir, kavram için bir dinamizm barındırır ve her bir aktör tarafından farklı içeriklendirilebilir, ayrıca tanım da değiştirilebilir. Olgu ve tanım, terimi kavramsallaştırmaya taşıyan boyutlardır. Daha açık bir ifadeyle, tekrar edersek kavramsallaştırmanın üçlü saç ayağının ilki terim, ikincisi olgu ve sonuncusu tanım olarak ayrıştırılabilir⁴.

Kavramların (terimlerin) değişkenlik gösteren anlam yükünü açıklamaya duyulan ihtiyaçla; kavramların diğer kavramlarla olan ilişkisinin de sergilendiği/ ortaya konduğu tanımlara başvurulmaktadır. Tanımlara başvurulmasıyla çalışmaların kavramlara yüklediği anlamlar açıklık kazanır, kavramsallaştırma sadece bir aşama için tamamlanır. Kavramsallaştırmalarla sosyal bilimlerin gelişimine katkı konulur, kavramların ve sosyal bilimin gelişimi arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağlantı sadece kavramların gelişimi yansıtmasından ibaret değildir, aynı zamanda gelişim kavramların içinde gerçekleşir.

⁴Gerring, Ogden-Richards Üçgeni'nden yararlanarak; terim, yan anlam ve düz anlam üçgeni içinde kavramı tanımlamaktadır (2001, 35-61).

Türkiye şehirciliğinin gelişimini yansıtan ve bu gelişimi taşıyan kavramlar derlendiğinde Türkiye şehir çalışmaları alanında dönemi niteleyen kavramlar kadar dönemleri kesen kavramların olduğu saptanmıştır. Bu kavramlar terim değişikliğine uğrasa da bir sürekliliğin izlenebileceği kavramlardır ve anahtar olma özelliği göstermektedir. Şehir çalışmalarının anahtar kavramları kapsamlı bir liste oluşturmaktadır.

4. Şehir Çalışmalarında Anahtar Kavramlar ve Üretim Yolları

İlk anahtar kavram olarak “şehir” kavramı yerini, zamanla “kent”e bırakmıştır. Dil politikasıyla tetiklenen bu değişimde “kent” kimi zaman “şehir” ikamesi kimi zaman ayrı bir kategori olmuştur. Aynı doğrultuda Türkiye’de kent/şehir konusundaki çalışmaları kapsamına alan disiplinin adlandırmasında da çeşitlilik görülmektedir. “Şehircilik”, “şehir planlama”, “kentbilim”, “kent ve bölge planlama”, “kentsel politika planlaması”, “şehir çalışmaları” adlandırmaları sadece terim değişikliğini değil kavramsallaştırmanın değişimini ortaya sermektedir. Bu kavramsallaştırmalardaki değişim, şehirciliğin kurumsallaşması sürecini nitelemektedir/takip etmektedir.

“Şehirlerin inkişafı”, “köy kalkınması”, “sürdürülebilir kalkınma/gelişme” kavramları çalışmalarda farklı dönemlerde kullanım sıklığı ile öne çıkan kavramlardır. Kavramların anlam yüklerinin merkezinde; ilkinde “asrileşme”, ikincisinde “toplum”, üçüncüsünde “ekonomik büyüme” olmak üzere; farklılaşmakla birlikte ilerlemeci bir yaklaşım esas alınmaktadır. Bu kavramlar kullanım sıklığı ile olduğu kadar; değişkenlik ve sürekliliği gösterme özellikleriyle anahtar kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Çok sayıdaki anahtar kavram içinde “imar” kavramı alanda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Başlangıçtan bu yana “şehircilik” mesleğinden söz etmek “imar planı yapmak” pratiğine eşlik etmiştir. “İmar”; şehirciliği ortaya çıkaran gereklilik, “imar planı yapma” şehircinin başlıca görevi olmuştur. “İmar” terimine eşlik eden “hukuk” ve “hak” kelimeleri ile “imar hakkı” kavramı gündelik dilde de yer eden kavramlar arasındadır. Oysa bazı kavramlar sadece şehir çalışmaları alanında kalmakta gündelik dile dahil olması güç olmaktadır. Bu farklılaşmaya yol açan nedenler arasında kavramın alana dahil olma biçimi ve süreci yer almaktadır.

Örneğin “yönetişim” kavramı kaynak kültürden ithal edilerek çeviri yoluyla çalışmalara dahil olan anahtar bir kavram olarak, alanda dirençle karşılaşmış, tutunması görece uzun bir süreye yayılmıştır. “Yönetişim” kavramını Türkçeye çevirmenin güçlüğü

gibi Türkçedeki “imar” kavramını İngilizceye çevirmek de güçtür. Terimlerin arkasında saklı olan; nitelediği olgu (tecrübe ya da beklenti), getirilen tanımlar buldukları kültürel evrende ortaya çıkmaktadır. Kavramlar tek başına yalıtılmış olarak bulunmayıp, toplumsal dil süreci içinde yer alan öğeler olarak ait oldukları alanın dinamikleriyle etkileşim içinde hayat bulurlar. Nitekim Türkiye şehirleşmesinin özelliklerini açıklarken başvurulan anahtar bir kavram olarak “kentleşme” Türkiye şehir çalışmaları alanında üretilen bir kavramdır. Günümüzde kentleşmenin anahtar kavramı olan “kentsel dönüşüm”, diğer ülke deneyimlerinin çeşitlenen terimlerine karşılık Türkiye’de hem tartışma hem eylem gündeminde yeniden üretilmekte olduğunu belirtmek mümkündür.

Sonuç

Türkiye şehirleşmesindeki değişimle birlikte farklı dönemlerde farklı kavramların öne çıktığı görülmektedir. Anahtar kavramların değişimi; alana yeni kavramların dahil olması (alandaki üretilerek ya da çeviri yoluyla) ve kavramların dinamizmine bağlı olarak kendi içeriklerindeki dönüşüm olmak üzere iki temel düzlemde sürmektedir.

Araştırmada şehir çalışmaları alanındaki kavramların üstlendiği işlev bakımından çeşitlilik saptanmıştır. Tüm kavramların zamansal bir içyapı barındırdığını ortaya çıkaran araştırmada; kavramların kimi zaman kendisinden önce vuku bulan deneyimi içerip biriktirdiği, kimi zaman ise bazı kavramların hareket ettirici yönleri ile öne çıktığı saptanmıştır. Her bir kavramın farklı zamansal değerlikleri olduğunu; eski tecrübeleri kaydetmiş, kendilerini farklı yorumlara kapatmış olan geriye dönük kavramlar kadar; yeni ve başka geleceği çağıran, ileriye dönük kavramlar da bulunduğu görülmüştür.

Türkiye şehirleşmesindeki anahtar kavramların farklı üretim biçimlerine sahip olmakla birlikte ortak özellikler de sergileyebildiği görülmektedir. Alandaki bir çok anahtar kavramın örneğin yukarıda sıraladığımız kavramlar imar, kent-li-leşme, kentsel dönüşüm, yönetim kavramlarının verili ve ortak tecrübeye dayanmaktan öte; bir tecrübe eksikliğini, daha devreye girecek olan bir gelecek taslağı ile telafi ettiğini belirtmek mümkündür. Kavramlar üzerinden, bu araştırma sınırlılığı içinde, Türkiye şehirciliğinin geçmişten ziyade geleceğe yönelmekte olduğu, aynı zamanda bu yönelimin

özgünlük barındırdığı tespit edilebilmektedir. Bu tespitlerin sorgulanacağı yeni araştırmalara ihtiyaç sürmektedir.

Türkiye Şehir Çalışmaları Alanının Kavramlar Haritası ve Tarihi Araştırması'yla kavramlar konusunda farkındalık artışına ve epistemolojik bir topluluk oluşturması beklenen şehir çalışmaları yürütücülerine destek sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça:

- Arkitekt Veritabanı, TMMOB Mimarlar Odası, <http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2>
- Arseven, C. E. (1937). Şehircilik (Urbanizm). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Ekin Erkan, N.(Ed) (2014) Şehir Kavramlarının Yolculuğu. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Fairclough, N., Mulderring, J. and Wodak, R. (2011). Critical discourse analysis. Dijk, van T. A. (Ed.), Discourse studies: a multidisciplinary introduction (357-378). 2nd edition. London: Sage Publications.
- Gerring, J. (2001). Social science methodology: a criterial framework. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gündüz, Ö. (1962). Şehirciliğe giriş ve toplum ölçeği. İstanbul: İTÜ Matbaası.
- Koselleck, R. (2009). Kavramlar tarihi politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Krippendorff, K. (2004). Content analysis: an introduction to its methodology. London: Sage Publications.
- Sancar, S. (2008). İdeolojinin serüveni. 2. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2011). Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011a). Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011b). Modernizm, modernite ve kent planlama tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yavuz, F. (1962). Şehircilik. Ankara: Sevinç Matbaası.
